

<https://doi.org/10.53656/his2021-6-5-new>

Reviews and Annotations
Рецензии и анотации

НОВО ИЗСЛЕДВАНЕ ЗА РУСКАТА ПОЗИЦИЯ КЪМ БАЛКАНСКИТЕ ВОЙНИ 1912 – 1913

Гусев, Н. С., 2000. *България, Сърбия и русское общество во время Балканских войн 1912 – 1913 гг.* Институт славяноведения российской академии наук, Москва: Индрик, 520 с., ISBN 978-5-91674-592-4, DOI 10.31168/91674-592-4.

Доц. д-р Христо Беров

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Когато проучва може би най-ключовия за модерната българска и един от най-ключовите за балканската история периоди – именно този на Балканските войни от 1912 – 1913 г., изследователят, особено когато е представител на българската историческа наука, често е склонен да фиксира вниманието си основно върху интересите на конкретна балканска държава, в частност България, и да пренебрегва, не задължително съзнателно, геополитическата картина, като оставя без достатъчно задълбочен отговор въпросите за влиянието на извънбалканските фактори и геополитическите процеси върху конкретния ход на събитията през 1912 – 1913 г. Именно в такъв доста „стегнат“ контекст често пъти някак повърхностно се оценява и руската роля в процесите и се критикува руската позиция и политика, особено в периода

май – юни 1913 г., по отношение на всичко случващо се на Балканите. До голяма степен това е така освен поради посоченото вторачване в националната история и поради сложността на събитията, но и заради липсата на сериозно изследване върху цялостната политика и различните фактори, оказващи влияние върху нея, по отношение на югоизточноевропейския регион. Именно

една такава празнина запълва излязлата съвсем скоро монография на Никита Гусев, която си поставя за цел да изясни интереса на руското общество към Балканските войни, опитите на българската и сръбската държави да му влияят, дори да го манипулират, какви образи се изграждат и как те се променят в хода на войните и в крайна сметка, как руското обществено мнение повлиява на официалната политика (с. 11).

Монографията стъпва върху защитената през 2016 г. дисертация със същото заглавие и научен ръководител проф. А. Л. Шемякин. Текстът е организиран в четири глави, смислово поделени на параграфи, допълнен с подходящо въведение, заключение, списък с използваните източници и литература и именен указател. Въведението, освен традиционното поставяне на конкретните цели и задачи на изследването, запознава читателя с основните понятия и вложения в тях смисъл (с. 11 – 19). Тук руският историк критично се отнася към различните теоретични концепции и представя методологическите предимства и недостатъци на използваните подходи. В следващите страници, в духа на най-добрите традиции на историческата наука, Н. Гусев представя обстоен преглед на основните източници, върху които гради тезите си (с. 20 – 45), както и задълбочен анализ на вторичната литература, използвана от автора в хода на проучването (с. 45 – 87). В този изворографски и историографски преглед личи доброто познаване на основните съчинения и ползването на разнообразен изворов материал, архивен и публикуван, на различни езици, което е добра предпоставка за задълбочен анализ и обективни изводи. В прегледа на източниците авторът отделя специално внимание на текстове с „личен произход“ (с. 20), имайки предвид писма, дневници, но също така спомени, пътеписни бележки. Тук той следва заявеното и аргументирано на предните страници убеждение, че такъв вид материали, при съответното критично ползване, дават много добър поглед върху действителното състояние на „балканските дела“ и разбира се, върху формирането на специфично руско отношение към региона и в частност към българи/България и сърби/Сърбия (с. 16 – 19). Прегледът на изследванията, пряко (доколкото ги има) или косвено засягащи проблема за „руско обществено мнение и Балкани/Балкански войни“, се отличава с критичност и е придружен, там където е необходимо, от добре дозирана полемичност дори с утвърдени авторитети (напр. с. 71 с Ив. Илчев, 76 – 77 с Б. Йезерник).

Първата глава (с. 89 – 163) от изследването на Н. Гусев е посветена на описанието на една цялостна картина на Първата балканска война и отношението на руското общество към нея. В началните ѝ страници (с. 89 – 92) е дадена кратка хронология на събитията. На този фон следващите части от тази глава разглеждат реакциите на войната в нейния начален етап (с. 93 – 126). Акцентът пада върху различните печатни издания, публичните лекции и дискусии, действията на официалната власт и „спонтанната“ подкрепа на неофициално

ниво. В тези страници авторът демонстрира добро познаване на материята, но за улеснение на читателите би могъл да организира самото изложение в малко по-развита структура (с тематични акценти, врязани заглавия и параграфи). На места прави впечатление навлизането в детайли, които невинаги допринасят за логичното изложение (с. 99, 101, 103 – 104, 113). Специално внимание е отделено на деликатните моменти със застъпването на антиавстроунгарската риторика в публичните изяви с оглед избягване на излишно напрежение на официално ниво между двете държави. Гусев отбелязва и други форми (освен печатните текстове и публичните лекции) на обществен интерес към случващото се на Балканите – музикални произведения и концерти, музейни сбирки (с. 114 – 115), т.нар. „славянски обеда“ (с. 116 – 117), макар и не всички да успяват да заживеят собствен живот, най-вече поради динамиката на събитията през първата половина на 1913 г. Авторът обръща и специално внимание на обема на събираните суми в подкрепа на воюващите балкански страни. Според него това е сериозен индикатор за интереса на руското общество към събитията на Балканите и в частност към победите на балканските славяни (с. 119 – 124). Желанието за участието в балканските събития като доброволци в служба на балканските армии също е проява на специфичен интерес и е отразено от автора (с. 124 – 125).

Следващият параграф е посветен на реакциите на различните социални групи в Русия по отношение случващото се на Балканите. Тук отново Н. Гусев детайлно и аргументирано разкрива една сложна картина, в която освен интелектуалните кръгове на учени и писатели с почти безрезервната си подкрепа за братята славяни присъстват и „търговско-промишлените“ кръгове, притеснени от евентуалните икономически усложнения и финансови загуби в резултат на войната, и „буржоазията“, споделяща същите притеснения (с. 128 – 131). Доколкото има подкрепа – всеобща, всенародна, тя е по линия на „турците неверници тормозят православните“ (с. 127). Еуфория от победите по балканските фронтове не се наблюдава и сред основната маса от населението – селяните (с. 131 – 134), което според автора се дължи преди всичко на масовото ниско ниво на грамотност. Особено интересни са страниците, посветени на реакцията на поданиците на Руската империя с мюсюлманска религия спрямо войната на Балканите и техните симпатии към каузата на Османската империя, както и опитите им да подпомогнат „братята мюсюлмани“, вкл. с набиране на средства и доброволци за участие в армията (с. 136 – 141). Тези страници определено хвърлят нова светлина върху специфични страни от руската имперска действителност, за които доста рядко си даваме сметка. Още повече че тази специфична реакция на мюсюлманските поданици на Николай II е достатъчно добре поставена и представена в общоруски имперски контекст (с. 142 – 145).

Въпреки тези специфики Н. Гусев отбелязва, че войната се оказва близка до руското общество едновременно и „по етнически и конфесионални причини,

както и по... навик“ (с. 145), поради което следващите страници от тази глава са посветени на изследване причините за подобна симпатия (с. 146 – 163). Внимателно е проучен носталгичният момент с възприемането на Балканската война като продължение и завършек на вековните руски „усилия“ в региона (с. 146 – 149), както и темата за войната на „кръста срещу полумесеца“ (с. 149 – 151). Това са два основни фактора, допринасящи за формирането на симпатии към воюващите балкански народи. Към тях се добавя и чувство за славянска солидарност (до степен дори да се игнорира гръцкото участие във военните действия), както и любопитното възприятие на определени кръгове, определящо балканския сблъсък като част от конфликта славянство – германизъм, в който Османската империя играе ролята на марионетка (с. 152 – 157). Особен елемент се оказва схващането за войната като част от конфликта демокрация – деспотия и прогрес – архаичност (с. 157 – 159), където, разбира се, империята е възприемана като ретроградното и остарялото, което следва да отстъпи. Н. Гусев отделя нужното внимание на интерпретацията на марксистките наблюдатели (с. 159 – 162). Тази гледна точка е важна дори само с оглед на последвалите в Русия и света събития през следващите години и наложеното в резултат на тях продължително едностранчиво схващане за целите и характера на войната като едновременно своеобразна буржоазна революция за балканските народи, но и израз на „династическите и хищнически интереси на балканските реакционери“ (с. 160). За съжаление, в края на главата читателят е лишен от обобщаващи изводи, които да синтезират на страница или две наблюденията на автора и отговорите на задаваните от него въпроси. Това се явява известна слабост в изложението, макар и да е резултат от чисто авторово решение за структурирането на текста.

Втората глава – „Борбата на българи и сърби за руските симпатии през 1912 – 1913 г.“ (с. 165 – 325), се явява централна за изследването на Н. Гусев не само като обем, но и като мащаб на изследваните в нея проблеми. Описвайки отношението към военните кореспонденти на руските печатни издания в двете балкански държави и отбелязвайки голямото значение на руското обществено мнение, което отдават и в България, и в Сърбия (с. 165 – 177), авторът разкрива и особеностите на похватите за спечелване симпатиите на северната империя. Това се оказва от ключово значение и за сърби, и за българи с оглед постигане на целите, заради които се води войната. В тази посока на първо място като похват се използва демонизирането на Османската империя чрез информация, която цели да „възбуди“ въображението на читателите и да събуди гняв. Обикновено това се постига, както добре илюстрира Н. Гусев, с примери, чрез описание на насилие над мирно население, на хуманно отношение към пленените врагове и разкази за радостно посрещане на „освободителните балкански войски“ (с. 178 – 183). Като обективен изследовател, руският специалист не спестява и сериозните

съмнения в тази твърде черно-бяла картина, които изпитват и самите руски военни кореспонденти. От приведените в текста примери става ясно, че част от тези съмнения достигат до широката публика и това е опит да се предаде обективна картина на случващото се. Тези усилия обаче са по-скоро част и от вътрешнополитическо противопоставяне, а и в крайна сметка, в общественото съзнание се настанява именно търсеният от балканските политици образ на воюващите. Част от този образ е и създаването на усещане за справедливост на водената война, която се подкрепя изцяло от народа (с. 190 – 195). Някак си не много на място тук стои пространното изложение на автора върху личността и дейността на руския посланик в Белград Н. Г. Хартвиг (с. 196 – 205), който въпреки специфичната роля и важното си влияние едва ли е в основата на създаденото сред руското обществено мнение усещане за „правата кауза“, която защитава тази война. Леко подвеждащо е заглавието на следващия параграф – „Борба за териториални придобивки с помощта на руското общество“ (с. 205 – 208), което създава очакване у читателя за сериозна дискусия по основните териториални спорове и начина на тяхното представяне пред руското обществено мнение, а всъщност думата е за интересите на т.нар. велики сили в два основни района – Адриатическото крайбрежие и Одринския вилает, и отношението на балканската дипломация към тези чувствителни теми (с. 206 – 208). В следващите страници Н. Гусев описва едновременно подхода на сръбската „пропаганда“ към руското общество за аргументиране на адриатическото направление и разкрива едно от основните предимства на сръбското „надмощие“ в руското обществено съзнание, а именно наличието на голям брой кореспонденти на руски печатни медии от сръбски произход със сериозни контакти на най-високо ниво и в Белград, и в Москва и Санкт-Петербург (с. 208 – 224). Това са хора, родени в сръбска етническа среда (не задължително в Сърбия) като Милан М. Бойович (сътрудник на „Русское слово“), Йероним П. Табурно (сътрудник на „Новое време“, но и автор няколко брошури и книги с балканска тематика), Душан И. Семиз, Радован Кошутич (професор в Белградския университет), които в годините преди войните успяват да спечелят доверието на руския управляващ елит и на руското обществено мнение и в хода на самата Първа балканска война влияят в „просръбска“ посока на обществените нагласи, а от там – и на политиката на руското имперско правителство. Доколко силно е това влияние в конкретния адриатически казус и колко съществена е подкрепата на руската дипломация за сръбските претенции, става ясно от следващите страници на тази глава, в които детайлно се описват не само съмненията и колебанията на официалната дипломация, отчитаща включително възможността от избухване на сериозен конфликт по повод адриатическите територии между Сърбия и Австро-Унгария, но и въвличането на Русия в него. Отбелязани са и реакциите на редица обществени фигури, като М. Горки и А. А. Блок

(с. 224 – 240). В крайна сметка, авторът се присъединява към оценката, че отказът да се подкрепят сръбските претенции за излаз на Адриатическо море от страна на Русия, мотивиран от страха от по-сериозен европейски конфликт, води до ускоряване разпада на Балканския съюз (с. 239 – 240). Гусев умело предава и включването на „уличния натиск“ като форма на въздействие и реакция (първоначално като част от специфичната черногорска пропаганда, но впоследствие и като ефективно средство в подкрепа и на някои български искания), макар че заостря вниманието и върху пренебрежителното отношение на руските политици върху тези прояви (с. 245 – 253).

Основен акцент в изложението логично е поставен върху Македонския въпрос и начините, по които руското обществено мнение е „обработвано“ от българската и сръбската пропаганда и съответните негови реакции. За разлика от типично българския подход към този проблем Н. Гусев разглежда въпроса далеч по-глобално и поставя македонската проблематика в широкия контекст на руските имперски интереси в региона. Обърнато е специално внимание на църковноканоничните проблеми в отношенията с Българската екзархия и на проблематичното, от гледна точка на руските и сръбските интереси, решение на въпроса с крепостта Шкодра и сръбски излаз на море. Не е пренебрегнато и силното влияние на идеите за общославянско единство, според които е важно да се запази съюзът между сърби и българи с цената на компромиси и от двете страни. Като използва военна терминология, авторът ни запознава с „диспозицията“ (с. 261 – 287) на основите пропагандни сили и с хода на самото „сражение“ (с. 287 – 318). Руският историк опитва, и до голяма степен успява, обективно да представи хода на „сражението“ с неговите особености – акцентите върху етнографски и исторически аргументи и начините, по които се използват от двете страни, както и особеностите на „злободневните“ теми (български военни успехи, насилие върху мирно население, падането на Одрин и т.н.). В същото време, детайлно представя и съответните пробългарски и просръбски печатни издания и различните „агенти“. На българска страна са П. Н. Милюков, В. И. Немирович-Данченко, Н.С. Державин и др., на сръбска – И. П. Табурно, Д. И. Семиз, М. Бойович. И двете страни разчитат много и на журналисти и редактори на вестници като „Утро России“, „Петербургски ведомости“, „Новое время“ и др., както и участието на „родни звезди“ като Ив. Шишманов, Р. Димитриев (България), Дж. Генчич, Р. Кошутич, Ал. Белич (Сърбия).

От гледна точка на балканската историография, и в някаква степен дори с отношение към днешните турболенции около македонската проблематика, тази част от книгата на Н. Гусев е с безспорно приносен характер. Макар и да коментира познати факти, Н. Гусев успява да ги събере и подреди по подходящ начин, така че у читателя се изгражда пълнокръвна картина на напрегнатите пропагандни „боеве“, водени за сърцето на руското обществено

мнение и политическа подкрепа през пролетните месеци на 1913 г. С аргументи за „ощетената от съдбата Сърбия“, получаващата всичко даром България и разигравайки „австрийската карта“ (с. 300 – 306), сръбските пропагандисти определено успяват да въздействат сериозно върху руските влиятелни кръгове. Проследявайки паралелно българските опити да се противодейства на сръбската пропаганда, руският изследовател в следващите страници достига до извода, че „сърбите по-добре разбират методите за водене на информационна война“ (с. 308). От приведените в текста аргументи читателят остава с подобно усещане. На масираното присъствие в руските периодични издания и на руския книжен пазар българските защитници не намират подходящ и навременен отговор (с. 312 – 318). Опитите да се приведат научни аргументи и да се предизвика научна дискусия за характера на населението в оспорваните области, се оказват закъснели и мудни, а публикуваните резултати от тези дискусии виждат бял свят едва през 1914 и 1915 г. (с. 308 и сл.). За съжаление, отново липсва подходящо обобщение в края на главата, с което да се предадат основните авторови изводи, и читателят е оставен сам да се ориентира.

В трета глава (с. 327 – 445) отново се проявява една типична слабост за изследването на Н. Гусев – твърде пространни отклонения с описание на биографии на отделни личности, в случая основните военни и политически „герои“ в българската (с. 328 – 337) и сръбската (с. 343 – 348) действителност по време на Балканските войни. Подобен подход може да е оправдан от гледна точка на основната публика, към която е адресирана книгата, именно рускоезична и незадължително добре запозната с детайлите на българската и сръбската история, но в голяма степен разводнява изложението. Читателят губи основния фокус на изложението и в известна степен „забравя“ кои са основните изследвани в монографията проблеми. От друга страна, характеристиките, давани на българския и сръбския военен и политически елит, също допринасят за изграждане на определен образ и на нагласи спрямо България и българите, респективно Сърбия и сърбите, в руското общество. Като цяло, образите на двете балкански държави са положителни – в очите на руските кореспонденти това са демократични народи с висок интерес към политиката! Като любопитни щрихи в изграждането на образите на двете балкански държави в руското общество могат да бъдат възприети приведените сведения за облика на градовете в Сърбия и България, особено на столиците (с. 358 – 367). По подобен начин би следвало да се възприемат и предадените описания на „нравите и характера“ на българи и сърби (с. 367 – 372). Основно внимание, разбира се, е обърнато на въпросите, свързани с армията. Образът на воюващите славяни, българи и сърби, в началните месеци е строго положителен, за сметка на този на турците (османците) и дори на гръцките съюзници. Акцентите са поставени върху новите и все още сравнително непознати артилерийски системи и тяхната употреба от

страна на българската и сръбската армия (с. 373 – 379). Кореспондентите на място изграждат образа на една народна и освободителна война, водена от цялото население, като често описанията на войниците са твърде пасторални и се отличават с немалка доза наивитет (с. 380 – 384). Това, разбира се, не е проблем на изследователя, който се опитва максимално пълнокръвно да предаде създаваните от военните кореспонденти образи. Често пъти в твърде дебелия подчертаване на народния характер на войната и армията руските кореспонденти търсят израз на демократичността, приписвана на българския и сръбския народ. Изграждайки този образ на демократични общества, руските наблюдатели обръщат специално внимание и на образоваността, по-точно на грамотността, на обикновените войници (с. 384 – 386). Наблюдателите се стремят да отразят освен позитивните моменти в двете армии, също така и проблемните моменти, свързани с интендантските служби, храната, дажбите, облеклото, медицинското обслужване, и това също е отразено от Н. Гусев (с. 389 – 403). Специално внимание руският изследовател отделя на разясненията, правени пред руското общество, относно мотивите на българи сърби за водене на война (с. 414 – 445). Обърнато е специално внимание на „отмъщението“, насочено към „петвековния угнетител“, но акцентът все пак е поставен върху историческата аргументация за воденето на войната и трайно настанилите се в колективното съзнание на българи и сърби представи за мисията да се реализират националните идеали, съответно Санстефанска България и Душанова Сърбия. И в тези страници Н. Гусев за пореден път демонстрира стремежа си към обективност и без да изпада в българофилия и сърбофилия, успява да предаде нюансите, спецификите и общите моменти във формирането на обществените нагласи в двете държави.

Последната, четвърта глава от изследването (с. 447 – 462) е посветена на промените в отношенията на руското обществено мнение в дните и седмиците на Втората балканска (Междусъюзническата) война. Н. Гусев заостря вниманието върху сериозните опасения за евентуален сблъсък между балканските противници на Османската империя, които витаят в руското публично пространство още от есента на 1912 г. Посочвайки поредица от вестникарски статии и изказвания на различни публични личности, руският изследовател добре илюстрира известната позиция на имперската позиция за въздържане от насилие при решаване на междусъюзническите спорове (с. 448 – 449), като подчертава, че подобни предупреждения са отправяни едновременно и към българските, и към сръбските управляващи кръгове. Отново в стремежа си да бъде обективен, Н. Гусев описва колебанията и въздържанието, особено в проявилите се като пробългарски до този момент издания („Вестник Европа“, „Руска мисъл“, „Нива“) и своеобразното им „преобръщане“ на антибългарски позиции в месеците след края на Меж-

дусъюзническата война. Опитите им да наложат мнението, че вината е на българския монарх Фердинанд и донякъде на политическия и военния елит, се оценяват като усилие да се спаси накърненият образ на България и българите като част от славянския свят (с. 453 – 456). Това противопоставяне народ – управляващи се запазва и в следващите години в руското общество, но оценката върху този факт и отражението му върху българо-руските отношения от страна на автора липсва.

В заключението (с. 463 – 470) Н. Гусев обобщава наблюденията си, като обръща сериозно внимание на това, че руското общество възприема в голяма степен Балканските войни (особено Първата балканска война) като сблъсък на християнството с исляма, на славянството с германизма, на прогреса с „тъмнината“ (с. 463), като именно балканските съюзници са протагонистите в този конфликт. Руският специалист е категоричен, че често пъти ръководителите на България и Сърбия не разбират тънкостите на руската политика и действията им са доста наивни, особено когато става дума за разпределение на отвоюваните територии (с. 464 – 465). Също толкова категоричен е Н. Гусев и в извода си за безспорната „победа“ на сръбската пропаганда за сърцето на руското общество, като по негова оценка българската атака „в нощта на 17 юни 1913 г. ... става просто последният гвоздеи“ в ковчегата на руското българофилство (с. 465). Руският балканист и българист отново повтаря заявеното и доказано и в предните страници твърдение, за далеч подобря подбора на „агенти и популяризатори“ на сръбската национална кауза пред руската публика в сравнение с българските такива (с. 466). Останалите изводи за характера на държавите, за ролята на управляващите кръгове и личности, за демократичността на обществата не се отличават с особена оригиналност, а просто повтарят наблюденията на съвременниците на събитията.

Като всяко сериозно научно съчинение, и текстът на Н. Гусев завършва с обстоен списък на използваните източници и литература. И тук определението „впечатляваща“ за представената справка е съвсем на място. Освен сериозният набор от документални материали в различни архивохранилища в Русия, Сърбия и България впечатлява и доброто познаване на периодичните издания, на публицистичните материали и мемоарната литература, както и на вторичната литература под формата на специализирани монографични изследвания, статии и студии на четири езика. Със сигурност скрупулозният читател ще намери пропуснати заглавия, но от това текстовете и изводите на руския специалист едва ли биха се променили. Н. Гусев е успял да обхване в пълнота литературата и източниците по интересуващата го проблематика и в тази посока трудно може да бъде критикуван.

Най-голям проблем на текста всъщност не е фактологията, която Гусев познава отлично, не са и никакви пропуски по отношение на използваните

източници. Най-голяма критика текстът търпи заради честото разфокусиране на автора и склонността му да се „разлива“ в обяснителни бележки върху въпроси или биографии на личности, които имат връзка с основните коментирани проблеми, но разконцентрират читателя. Изследването само би спечелило от придържането към един класически подход, при който наблюденията и изводите се извеждат в заключителните страници на всяка глава или смислово оформен параграф. В момента четящият е оставен доста често сам на себе си и невинаги е в състояние да се ориентира в отношението и мнението на самия автор.

Въпреки това на интересувашите се от балканската проблематика, било то в нейния политико-исторически или социално-исторически вариант, е представено едно изследване на добро ниво, с необходимата сериозност при подбора на методология и балансираност на изводите. Това е нещо, за което Н. Гусев заслужава адмирации, тъй като високочувствителните балкански проблеми от началото на XX век трудно оставят безучастни и с хладен ум изкушенията от темата изследователи, колкото и добри професионалисти да са те.

A NEW RESEARCH ON RUSSIAN POSITION TO THE BALKAN WARS 1912 – 1913

Gusev, N., 2020. *Bolgariya, Serbiya i russkoye obshchestvo vo vremya Balkanskikh voyn 1912 – 1913 gg.* Moscow: Indrik

✉ **Dr. Hristo Berov, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0001-7753-2038

Department of Balkan and Byzantine History

Faculty of History

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: hristo.berov@gmail.com